

Gülşah KADEM *

ANADOLU AĞIZLARININ TASNİFİNDE KULLANILAN FONETİK ÖLÇÜTLERİN ANALİZİ	ANALYSIS OF PHONETIC CRITERIA USED IN THE CLASSIFICATION OF ANATOLIAN DIALECTS
ÖZET Bu çalışmada, Anadolu ağızlarının tasnifinde kullanılan fonetik ölçütlere odaklanılacaktır. Ağızlar, bir dilin bölgesel farklılıklarıyla ortaya çıkan konuşma biçimleri olarak, ses, şekil ve zaman zaman söz varlığında görülen farklılıkları içermektedir. Ağız araştırmaları, bölgeler arası dil özelliklerini ortaya koymak amacıyla dil atlasları ve ağız derleme faaliyetleri gibi yöntemlerle yürütülmektedir. Türk dilleri tarih boyunca geniş bir coğrafyaya yayılarak farklı koşullarda gelişim seyri göstermiştir. Anadolu, Oğuz boylarının göçleriyle farklı konuşma biçimlerini barındıran bir yer olmuştur. 14. yüzyılda yazı dili ile konuşma dilinin birbirinden ayrılması ile başlayan süreç devam ederek günümüzdeki Anadolu ve Rumeli ağızlarının şekillenmesini sağlamıştır. Anadolu ağızlarıyla ilgili yapılan pek çok tasnif çalışmasında fonetik ve morfolojik ölçütler kullanılmıştır. Bu tasniflerde farklı coğrafi bölgeler ve ağızlar ele alınmıştır. Ancak tasniflerde kullanılan fonetik ölçütlerden ses özellikleri, ses olayları ve ses değişmelerinin ayrı çerçevelerde değerlendirmesinin yapılmadığı görülmektedir. Bu çalışmada Anadolu ağızlarının üç farklı tasnifi, Kowalski (1920), Kral (1980) ve Karahan (2011), karşılaştırılıp fonetik ölçütlerin ne şekilde sunulduğu değerlendirilecektir. Rumeli ağızlarına dâhil edilen İstanbul Türkçesinin Anadolu ağızları ile olan ilişkisine değinilip Anadolu ağızlarının gelişiminde diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinin etkisi değerlendirilecektir. Anahtar kelimeler: Anadolu ağızları, ses olayları, ses özellikleri, ses değişmeleri, İstanbul Türkçesi	ABSTRACT This study focuses on the phonetic criteria used in the classification of Anatolian dialects. Dialects, as regional variations of a language, encompass differences in phonetics, morphology, and occasionally in vocabulary. Research on dialects is conducted using methods such as linguistic atlases and dialect-gathering activities to reveal regional language features. Throughout history, Turkic languages have spread over a wide geographical area and developed under different conditions. Anatolia has become a region that hosts various forms of speech due to the migrations of Oghuz tribes. The process that began with the separation of the written and spoken language in the 14th century has continued to shape the present-day Anatolian and Rumeli dialects. Many classification studies related to Anatolian dialects have utilized phonetic and morphological criteria. In these classifications, various geographical regions and dialects have been examined. However, it has been observed that the phonetic criteria used—namely, phonetic features, phonetic events, and phonetic changes—have not been evaluated in separate frameworks. The study will compare three different classifications of Anatolian dialects by Kowalski (1920), Kral (1980), and Karahan (2011) and assess how phonetic criteria are presented. Additionally, the relationship between Standard Turkish, which is included among the Rumeli dialects, and Anatolian dialects will be discussed, and finally, the influence of other Oghuz Turkic dialects on the development of Anatolian dialects will be evaluated. Keywords: Anatolian dialects, phonetic events, phonetic features, phonetic changes, İstanbul Turkish

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye. E-posta: gulsahbulut22@gmail.com / Assist. Prof., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language of Literature, Ankara/Türkiye, E-mail: gulsahbulut22@gmail.com

Giriş

Dilbilgisel bir terim olarak ağız, bir dilin bölgelere göre değişik biçimlerde (ses, şekil farklılığı) kullanılmasıdır. Ağızlarla ilgili alanyazında pek çok tanım bulunmaktadır. Korkmaz'a göre ağız, bir dil veya lehçenin ses, şekil ve söz varlığı bakımından birbirinden az farklarla ayrılan biçimleridir (2007, s.12). Demir'e göre ise ağız, aynı kökenden gelen ve üst sistem konumundaki standart dile bağlı, doğal olarak ortaya çıkan yerel konuşma biçimleridir. Ağızlar, genellikle sözlü iletişimde kullanılır ve iletişim alanı sınırlıdır. Dilin standart halinden ayrışma düzeyi lehçeye göre düşük olan ağızlar, prestij bakımından da düşük seviyededir. Ağızların birden fazla alt ağız türünü barındırdığını vurgulayan Demir, ağız bölgelerinin coğrafi olarak geniş veya dar şekilde bir dağılım gösterdiğini belirtir (2002, s.114). Standart dilden bağımsız olarak çeşitli sosyal çevreler tarafından kullanılan, yazı dili oluşturamamış ağızlar, kültürel bir çeşitlilik içinde dilin farklı kullanımlarını yansıtır. Ağızlar lehçeler kadar daha büyük ses ve şekil farklılıkları değil, siyasî, coğrafi, etnik vb. faktörlerle oluşan bölgesel kullanımlardır.

Bir dilin ağızlarıyla ilgili çalışma yapan alana *diyalektoloji* denilmektedir. Ancak diyalektoloji sadece ağızları kapsamamakta, lehçelerle ilgili yapılan çalışmalar da bu gruba dâhil edilmektedir. Boeschoten, *diyalekt* teriminin tutarsızlıklarla dolu olduğuna vurgu yaparak bu alandaki *şive* teriminin *aksan* ile ilgili olduğunu belirtir. Türkiye'de bazı araştırmacıların (Aksan 1982) *lehçebilim* terimini, *diyalektoloji* teriminin eş anlamlısı olarak değerlendirdiğini ifade eder. *Ağız* teriminin ise *diyalekt* terimini karşıladığını, bunun bölgesel dil farklılıklarını gösteren tek ve doğru terim olduğunu ifade eder (1991, s. 150). Alanyazında zamanla *diyalekt* teriminin kapsadığı alanın genişliği göz önüne alınarak dilsel farklılıkların az veya çok olmasına göre iki farklı alanı işaret eden *lehçe* ve *ağız* terimleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Türkiye'de ağız çalışmaları, cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte ivme kazanmış, Anadolu ve Rumeli coğrafyasındaki Türk ağızları çeşitli yöntemlerle tespit edilmiştir.

Ağız araştırmaları, yeni ağızların tespit edilmesi, bu ağızların dil özelliklerinin belirlenmesi, bölgedeki diğer diller ve ağızlarla olan ilişkilerinin incelenmesi, diğer ağızlarla olan bağlantıların ortaya konulması amacıyla gerçekleştirilmektedir. Bu araştırmaları yapmak için kullanılan pek çok yöntem bulunmaktadır. Dil atlasları ve sahada ağız derleme faaliyetleri bu yöntemlerden birkaçıdır. Dil atlasları, bir dilin coğrafi dağılımını ve farklı ağızlarını görsel olarak belgelerken; ağız derleme faaliyetleri, belirli bölgelerdeki halkın dil kullanımını, yerel ifadelerini ve ağız özelliklerine dair malzemeyi toplayarak alt dil çeşitliliğini tespit etmeye çalışır. Türkçenin tarihî süreçteki gelişimi, farklı coğrafi ve kültürel bağlamlarda şekillendiğinden ve oldukça geniş bir alanda konuşulduğundan zengin bir ağız çeşitliliğine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Türkçe, tarihî seyir içerisinde dünyada en geniş coğrafyaya yayılan dillerden birisidir. Dil çalışmalarında bu durumun getirmiş olduğu bazı zorluklar bulunmaktadır. Türkçenin böyle geniş bir coğrafyaya yayılmış olması, dilin bir bütün olarak incelenmesini zorlaştırmaktadır. Ancak bu durum pek çok dil çeşitliliğinin ortaya çıkmasına da aracı olmaktadır. Anadolu sahası, Türkçenin tarihî seyri içerisinde yayıldığı coğrafyalardan biridir ve buradaki farklı konuşma biçimlerini kapsayan bir alandır. Anadolu ağızlarının oluşmasında pek çok etkenin rol oynadığı görülür. 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya gelen Oğuz boylarının Anadolu'nun farklı yerlerine yerleşmesi ve buradaki etnik halkla kaynaşması, Anadolu'da Oğuz Türkçesine dayalı ağızların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Anadolu'da bölgelere göre farklı söyleyiş özelliklerinin ortaya çıkması, bugünkü Anadolu ağızlarının temelini atılması 11. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Gerek yerleştikleri

coğrafi bölgeler gerekse bölgede yaşayan Türk olmayan unsurlar bu ağızların oluşmasında etkili olmuştur. Korkmaz'a göre, Anadolu'da 14. yüzyılın sonlarına kadar konuşma diliyle koşturulan yazı dili, 15. yüzyılın ortalarından itibaren Klasik Osmanlıca ile yol almış, konuşma dili bölgeden bölgeye o zaman da farklılıklar ile devam ederek günümüzdeki Anadolu ve Rumeli ağızlarını oluşturmuştur (1983, s. 419). Boeschoten'a göre Anadolu ağızlarının şekillenmesinde, Anadolu'ya yerleşen Oğuz boylarının yanı sıra Türk dillerini konuşan farklı göçmen grupların da etkisi vardır. Anadolu'ya Türk dünyasından, Kafkasya'dan, Kırım ve Balkan coğrafyasından (özellikle son iki yüz yıl boyunca gelenler) gelenler, yeni dil adaları yani göçmen ağızları oluşturmuştur (1991, s. 152).

Anadolu ağızlarının yazı dilinden ayrı olarak kendi dinamikleri doğrultusunda gelişmesi, bu ağızların arkaik dil özelliklerini korumasını sağlamıştır. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşayan insanlar, günlük yaşamlarında atalarının dilini ve kültürel mirasını yansıtan arkaik kelime ve deyimleri kullanarak, dilin tarihsel özelliklerini günümüze kadar getirmişlerdir.

Bugüne kadar pek çok araştırmacı Anadolu ağızlarını, ses, şekil, cümle ve anlam alanlarında belirledikleri ölçütlerle tasnif etmiştir: Kunos (1896), Kowalski (1934), Banguoğlu (1977), Kral (1980), Korkmaz (1983), Karahan (2011) vd. Tasnif çalışmaları aracılığıyla farklı dilsel özelliklere sahip alanlar coğrafi olarak belirlenmiş ve ağız bölgelerinin sınırları çizilmiştir. Yapılan ağız tasniflerinde bölgeler arasında hem adlandırma hem de çizilen sınırlar açısından farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıkların kullanılan ölçütler ve elde edilen verilerin farklı yorumlanması ile ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ağız tasniflerinde dikkat çeken bir diğer durum ise kullanılan ölçütlerin özellikle fonetik unsurlardan oluşmasıdır. Bu durumun altında yatan en önemli neden, ağızların birbirlerinden lehçeler gibi şekil, cümle ve söz varlığı alanlarında görülen farklılıklar ile değil, fonetik alanda görülen farklılıklarla ayrılmasıdır. Ancak bu fonetik özelliklerin tarihi süreçte oluşan ses değişimleri mi olduğu yoksa aslî ses özelliklerinin korunmuş biçimleri mi olduğu konuları eksiktir.

Çalışmanın Amacı

Anadolu ağızlarının tasnifinde kullanılan fonetik ölçütlerin hangisinin (ses özelliği, ses değişmesi, ses olayı) daha fazla ve belirleyici olduğunu tespit etmek, gelecek çalışmalarda sınıflama kriterlerini daha sağlam temellere dayandırmak açısından önemli bir gereklilik taşımaktadır. Oluşumları ve geçirdikleri süreç bakımından ayrı değerlendirilmesi gereken bu üç fonetik kriter, art zamanlı ve eş zamanlı açıdan ağızları şekillendiren yapı hakkında bilgi sunmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu çalışmalarda kullanılan fonetik sınıflandırma kriterlerinin hangisine ağırlık verildiğini tespit edilecektir. Ayrıca Türkiye Türkçesinin standartlaşma sürecinde hangi ağızların etkin rol oynadığı tespit edilecek ve tasnif çalışmalarında kullanılan fonetik ölçütlerin Oğuz grubu dillerine ait olup olmadığı da tartışılacaktır. Çalışmada bu sorunlara da yanıt aranacaktır. Çalışma, Kowalski (1934), Kral (1980) ve Karahan'ın (2011) yaptıkları tasnif çalışmaları ile sınırlandırılacaktır.

Tasniflerde Kullanılan Fonetik Ölçütlerin Niteliği

Tasniflerde kullanılan fonetik ölçütlerden ses özellikleri, ses olayları ve ses değişmelerinin ayrı çerçevelerde değerlendirmesinin yapılmadığı görülmektedir. Ses özellikleri, bir dilin fonetik düzeni hakkında bilgi sunarken, ses olayları, dilin sosyal etkileşimler ve gündelik kullanım bağlamında nasıl işlediğini gösterir. Ses değişimleri ise dilin tarihsel süreçteki evrimini yansıtan

bir olaydır. Bu üç unsurun nasıl sınıflandırılacağı ve hangisinin öncelikli olarak ele alınacağı konusunun aydınlatılması gerekmektedir.

Bir sesin fiziksel ve işlevsel niteliklerini tanımlayan unsurlar olan ses özellikleri, ses tellerinin titreşimine göre ötümlü-ötümsüz; sesi çıkaran organlar ve seslerin çıkış yerlerine göre ünlüler için öndamak, artdamak, ünsüzler için, çift dudak, altdudak, üst dişler, dilucu, dilardı vb.; çıkış biçimlerine göre: ünlüler için dar, yuvarlak, düz, geniş; ünsüzler için patlamalı, sızıcı, geniz vb. tasnif edilir.

Anadolu ağızlarındaki sesler, özellik açısından standart dildeki seslerden biraz farklılık gösterir. Gerek yaşanan coğrafyada bulunan etnik gruplar, gerekse insanların sahip oldukları gırtlak yapıları, seslerin farklı biçimlerde sesletilmesine sebep olmaktadır. Örneğin; Doğu grubu ağızlarında Arapça ve Farsçanın bölgedeki etkisinden dolayı ayın sesi (ع) telaffuz edilmektedir (Karahan, 2011, s. 66). Bu diğer bölgelerde görülmeyen bir ses özelliğidir. Huber, ağızlardaki sesbirimlerin değişik sesletilmesine ses deşikeleri adını verir. Sesbirimler, dilsel bir topluluk içinde farklı yörelerde farklı sesletilebilmektedir. Örneğin /k/ sesinin Doğu grubu ağızlarda diğer ağızlardan farklı olarak daha genizsil sesletilmesi bir ses özelliği değil ses deşikkesidir (2013, s.132).

Ses deşikmesi ise deşik sebeplerle bir sesin, çıkış yeri ya da çıkış biçiminin kendisine benzeyen başka bir sese dönüşmesi olayıdır. Bu olay çok uzun bir zaman diliminde gerçekleşir. Kendi dönemi içerisinde ses olayı şeklinde başlayan bu süreç zamanla aslı sesin tamamıyla diğer sese dönüşüp o sesin genelleşmesiyle tamamlanmış olur. Böylece o coğrafyanın ya da bölgenin dilini diğerlerinden ayıran belirleyici bir özellik oluşturur. Bir ses deşikiminin yaygınlaşması üst sınıfın onaylamasıyla mümkün olabilir. Örneğin, İstanbul Türkçesinde /ŋ/ ve /h/ seslerinin yerine /n/ ve /h/ seslerinin tercih edilmesi, prestij bakımından Anadolu ağızlarında da bu seslerin yaygınlık kazanmasına neden olmuştur (Karaağaç, 2012, s.107). Sonuç olarak bir ses özelliğinin zamanla çeşitli etmenlere bağlı olarak deşikmesi oldukça uzun bir süreye yayılmaktadır.

Ses olayı ise dili konuşan insanların az sözle çok şey ifade etme eğiliminden kaynaklanan kelimenin kökünde veya ek aldığı zaman meydana gelen olaylardır (göçüşme, ünsüz ikizleşmesi, ünlü düşmesi vs.). Ses uyumunu sağlamak, ifadeyi kolaylaştırmak ya da kelimeyi daha doğal hale getirmek gibi motivasyonlarla meydana gelen ses olayları, Anadolu ağızlarını tasnif çalışmalarında en çok kullanılan ölçütlerden biridir. Örneğin; Batı grubu ağızlarında ilerleyici benzeşmenin görülmesi onu diğer ağız bölgelerinden ayırmıştır: varıdı, yaparkan (Karahan, 2011, s.115).

Tadeusz Kowalski'nin Tasnifi

Kowalski, 1916 yılında Birinci Dünya Savaşı sırasında Avusturya hastanesinde tedavi edilen Türk esirlerden ağız malzemesi toplamış, 1922 yılında Türk halk edebiyatının türleri hakkında çalışmalar yapmış, cumhuriyet'in kurulmasından sonra Anadolu'ya gelerek sahada ağız araştırması yapmış, hem Türk folkloru hem de diyalektolojisi alanında önemli bir isimdir. Caferoğlu, Kowalski'nin bizzat Anadolu sahasında araştırma yaptığını şu sözlerle ifade etmektedir: "O diğer müşterikler gibi, muhtelif Avrupa merkezlerindeki evlerinde bir masa başında oturarak mevzuları mücerred ve kalıplaşmış formüllere göre tetkik etmemiş, bilakis ele aldığı her bir mevzuu bizzat kendi yerinde, yani ana dilinde kullanılan sahalarda incelemiştir. Bu

gaye ile üstad 4 defa Türkiye'ye gelmiş ve aşağı yukarı her gelişinde Anadolu'ya gitmiştir" (1949, s. 248).

Kowalski (1934), yalnızca Anadolu ağızlarıyla sınırlı kalmayarak Balkanlar'daki Türk ağızları üzerine de kapsamlı bir çalışma gerçekleştirmiştir. Balkanlara gerçekleştirdiği geziler sonucunda etnik yapı, ulusal ve etnografik yaşam ile ağız özelliklerine dair önemli veriler toplamış ve bu bilgileri derleyerek bir eser ortaya koymuştur. Bu eserde özellikle Bulgaristan Türkleri ve onların ağız özelliklerine geniş yer verilmiştir.

Kowalski'nin tasnifinde kullanmış olduğu fonetik ölçütler aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Bu tasnif çalışması, daha çok Rumeli sahasında bulunan ağızların özelliğini içermektedir. Kowalski'nin burada Rumeli ve Anadolu ağızlarını birbirinden ayırmaması teknik açıdan bir kusur sayılabilir.

Tablo 1. Kowalski'nin Tasnifi (1930, s.272-6)

Ses değişimleri ör: guyu
Kelime başı ve sonunda bulunan /q/ sesinin sızıcılılaşması
Belirgin bir şekilde /k/ ve /t/ nin telaffuzu (Trabzon bölgesinden derlenmiş)
Belirgin bir şekilde /g/ ve /d/ nin telaffuzu (Trabzon bölgesinden derlenmiş)
Dil arkası (seslerin) korunma derecesi
Yuvarlak ünlünün varlığı ve yokluğu
Önseste yuvarlak ünlünün telaffuzu
ö>ü, o>u değişimleri
Damaksıl /ŋ/ sesi veya paletel /n/ sesinin korunması
1.Tekil şahıs ekinde –m 'nin yerine –n sesinin kullanılması
-m/-ŋ/Ø/-k/-q gibi şekiller tarafından etkilenen yapılar
Şimdiki zaman ekindeki sapmalar-yor
-r sesindeki olası bir büzülme, ya da onun kısmi bir sızılılaşması (sızıcılılaşma)

Piet Kral'ın Tasnifi

Leyde Üniversitesinde Türkoloji bölümünde okuyan ve Anadolu ağızlarıyla ilgili 1980 yılında kapsamlı bir master tezi hazırlayan Kral, önce bazı fonetik, morfolojik ve leksik ölçütler belirlemiş, sonra da *Derleme Sözlüğü*'nün ilk on cildi ile bu konuda yazılmış 26 bilimsel çalışmayı tarayarak bu ölçütleri değerlendirmiştir. Kral tespit ettiği bu ölçütlerle 53 harita hazırlamış ve bu haritalardan 18 ölçütle Rumeli ağızları ile birlikte 14 ağız grubu tespit etmiştir. Kral'ın tasnif çalışmasında kullandığı ölçütler aşağıda verilmiştir:

Tablo 2. Kral'ın Tasnifi (1980, s.303-4)

Standart Türkçede kalın ünlülerden önce gelen k- sesi	(a) k- ; (b) g-
Standart Türkçede kalın ünlülerle kullanılan –k-, -k sesi	(a) k ; (b) x
Standart Türkçede ince ünlülerden önce gelen k- sesi	(a) k- ; (b) ç-
Standart Türkçede ince ünlülerden önce gelen g- sesi	(a) g- ; (b) c-
'küçük' sözcüğündeki k- sesi	(a) k- ; (b) g-
Standart Türkçede bulunan –ğ, -ğ sesi	(a)koruyanlar (b)kaybedenler (c) zaman zaman ortaya çıkaranlar
Standart Türkçede /a/ sesini takip eden ünlü	(a) ı ; (b) u
İlk hecede bulunan /ö/ ve /ü/ seslerinin damaksıllaşması	(a) /ö/, /ü/ (b)/o/~ /ö/ ; /u/~ /ü/
Standart Türkçede bulunan /aCu/ ses grubu (C=b, m, v)	(a) /aCu/ ; (b) /aCı/

Standart Türkçede bulunan ‘yukarı’ kelimesi	(a) yukarı ; (b) yokarı
/ŋ/ sesinin görünümü	(a) n ; (b) ŋ
1. Tekil şahıs ekinin durumu	(a) -yım, (b) -yım, (c) -yem
-Iyor ekini takip eden 2. Tekil şahıs ekinin durumu	(a) -siŋ, (b) -sin~-sun, (c) -siy, (d) -(i)ŋ, (e) -(i)n, (f) -sEn
-yecek ekini takip eden 2. Tekil şahıs ekinin durumu (13. Ölçütte -siy ekinin ışıdakiler)	
Zaman eklerini takip eden 1. Tekil şahıs ekinin durumu	(a) -yız, -(i)z ; (b) -yIk~-yIx , (I)k~(I)x
İstek kipi 1. Tekil şahıs ekinin durumu	(a) -yElIm; (b) -yElUm; (c) -yelum; (d) -yEk; (e) -yax; (f) -yEm; (g) -yElImI/Un; (h) -yElImIŋ; (i) -ya:mıŋ
Şimdiki zaman ekinin durumu	(a) -Iyo; (b) -Iyor; (c) -Iyoru; (d) -Iyorur; (e) -iyir; (f) -ir; (g) -iye; (h) -iyi~-iyu; (i) -iy(i); (j) -iy~-iy; (k) -iy~-i; (l) -iy; (m) -i; (n) -i
Standart Türkçede bulunan -yken zarf-fiil ekinin durumu	(a) -yken/-(i)ken~-(i)kan~-(i)han; (b) -ykene/-ykene~ -ykana~-yhana; (c) -yke

Bu ölçütlerin 14 ağız grubuna dağılımı ise şöyledir:

Tablo 3. Ölçütlerin Ağız Grubuna Dağılımı

Ölçütler	Ağızlar	
1 Standart Türkçede kalın ünlülerden önce gelen k- sesi	(a) k-	Rumeli (Edirne), Diyarbakır, Urfa
	(b) g-	Batı Anadolu, Orta Anadolu, Doğu Anadolu, Batı ve Orta Karadeniz
2 Standart Türkçede kalın ünlülerle kullanılan -k-, -k sesi	(a) k	Rumeli (Edirne), Batı Anadolu, Batı ve Orta Karadeniz
	(b) x	Orta Anadolu, Doğu Anadolu
3 Standart Türkçede ince ünlülerden önce gelen k- sesi	(a) k-	Rumeli (Edirne), Batı Anadolu, Doğu Anadolu, Batı ve Orta Karadeniz, Artvin
	(b) ç-	Rize, Trabzon
4 Standart Türkçede ince ünlülerden önce gelen g- sesi	(a) g-	Rumeli (Edirne), Batı Anadolu, Orta Anadolu, Doğu Anadolu, Batı ve Orta Karadeniz, Artvin
	(b) c-	Rize, Trabzon,
5 ‘küçük’ sözcüğündeki k- sesi	(a) k-	Doğu Anadolu, Artvin
	(b) g-	Batı Anadolu, Orta Anadolu, Batı ve Orta Karadeniz
6 Standart Türkçede bulunan -ğ-, -ğ sesi	(a) koruyanlar	Elazığ, Malatya, Tunceli, Doğu Anadolu, Artvin
	(b) kaybedenler	Rumeli (Edirne)
	(c) zaman zaman ortaya çıkaranlar	Batı Anadolu, Orta Anadolu, Batı ve Orta Karadeniz, Rize, Trabzon
7 Standart Türkçede /a/ sesini takip eden ünlü	(a) ı	Rumeli (Edirne), Batı Anadolu, Orta Anadolu, Doğu Anadolu

		(b) u	Batı ve Orta Karadeniz, Rize, Trabzon, Artvin
8	İlk hecede bulunan /ö/ ve /ü/ seslerinin damaksillaşması	(a) /ö/, /ü/ (b) /o~/ /ö/ ; /u~/ /ü/	Rumeli (Edirne), Batı Anadolu, Orta Anadolu, Doğu Anadolu, Orta Karadeniz, Rize, Trabzon, Artvin Orta Anadolu, Batı Karadeniz
9	Standart Türkçede bulunan /aCu/ ses grubu (C=b, m, v)	(a) /aCu/ (b) /aCı/	Batı ve Orta Karadeniz, Rize, Trabzon, Artvin Rumeli (Edirne), Batı Anadolu, Orta Anadolu, Doğu Anadolu
10	Standart Türkçede bulunan 'yukarı' kelimesi	(a) yukarı (b) yokarı	Doğu Anadolu Batı Anadolu, Orta Anadolu, Batı ve Orta Karadeniz, Rize, Trabzon
11	/ŋ/ sesinin görünümü	(a) n (b) ŋ	Rumeli (Edirne), Doğu Anadolu, Doğu Karadeniz Batı Anadolu, Orta Anadolu, Batı ve Orta Karadeniz, Trabzon
12	1. Tekil şahıs ekinin durumu	(a) -yım (b) -yın (c) -yem	Rumeli (Edirne), Orta Anadolu Batı Anadolu, Batı Karadeniz Doğu Anadolu
13	-Iyor ekini takip eden 2. Tekil şahıs ekinin durumu	(a) -siŋ (b) -sin~-sun (c) -siy (d) -(i)ŋ (e) -(i)n (f) -sEn	Orta Karadeniz Rumeli (Edirne), Rize, Trabzon = Batı Anadolu, Orta Anadolu, Amasya, Çankırı, Çorum, Sivas, Tokat, Antep, Hatay, Maraş, Doğu Anadolu, Erzincan, Batı Karadeniz, Samsun Balıkesir, Ordu Doğu Anadolu
14	-yecek ekini takip eden 2. Tekil şahıs ekinin durumu	(a) -siŋ (b) -sin~-sun (d) -(i)ŋ (e) -(i)n (f) -sEn	Orta Anadolu, Batı ve Orta Karadeniz, Rize, Trabzon Malatya, Ordu, Rize Batı Anadolu Rumeli (Edirne), Balıkesir Doğu Anadolu
15	Zaman eklerini takip eden 1. Tekil şahıs ekinin durumu	(a) -yız, -(ı)z (b) -yIk~-yIx , (I)k~(I)x	Rumeli (Edirne), Batı Anadolu, Batı Karadeniz Orta Anadolu, Doğu Anadolu, Orta Karadeniz, Rize, Trabzon
16	İstek kipi 1. Tekil şahıs ekinin durumu	(a) -yElIm (b) -yElUm (c) -yelum (d) -yEk (e) -yax (f) -yEm	Rumeli (Edirne), Balıkesir, Orta Anadolu Batı Karadeniz Orta Karadeniz, Rize, Trabzon Doğu Anadolu, Doğu Karadeniz Doğu Anadolu Batı Anadolu
17	Şimdiki zaman ekinin durumu	(a) -Iyo (b) -Iyor (c) -Iyoru (d) -Iyorur (e) -iyir (f) -ir (g) -iye (h) -iyi~-iyu (i) -iy(i)	Batı Anadolu, Orta Anadolu = = Konya, Niğde Doğu Karadeniz Erzurum, Kars Batı Karadeniz Orta Karadeniz Rumeli (Edirne), Malatya

		(j)-ıy~-iy	=
		(k)-iy~-i	Elazığ, Malatya, Tunceli
		(l)-iy	Antep, Hatay, Maraş, Erzincan
		(m)-ı	Samsun
		(n)-i	Doğu Anadolu
18	Standart Türkçede bulunan zarf-fiil ekinin durumu	-yken	
		(a)-yken/- (i)ken~- (i)kan~ (i)han	Doğu Anadolu, Batı ve Doğu Karadeniz
		(b) -ykene/- ykene~ ykana~-yhana	Rumeli (Edirne), Batı Anadolu, Orta Anadolu, Orta Karadeniz
		(c)-yKE	Ordu

(1980, s. 315)

Leyla Karahan'ın Tasnifi

Türkiye Türkçesi grameri ve ağızları konusunda pek çok çalışması olan Karahan, '*Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*' adlı kitabında ağızları; fonetik, morfolojik ve leksik olarak belirlediği ölçütlerle 3 ana ağız grubuna (Doğu Grubu, Batı Grubu, Kuzeydoğu Grubu) ayırmaktadır. Daha sonra bu ağızları da kendi içerisinde alt gruplara ayırmaktadır. Ancak bu alt grupları ayırırken benzer ya da farklı özellikler iki alt ağız grubuna ait olabildiği için bazı karışıklıklar meydana gelmiştir. Ayrıca kitabın sonunda ağız bölgelerini gösteren haritalara da yer verilmiştir.

Tablo 4'te Karahan'ın belirlediği fonetik ölçütlerin bölgelere göre dağılımları, + ve - işaretleriyle gösterilmiştir.

Tablo 4. Karahan'ın Tasnifi (2011, s.53)

	Ölçütler	Doğu	Kuzeydoğu	Batı
1	Alınma kelimelerdeki uzun ünlülerin normal süreli ünlüye dönüşmesi	+	+	+
2	Kalınlık-incelik bakımından ünlü benzeşmesi	+	+	+
3	Kök ve ek ünlülerinde meydana gelen ve sebebi belli olmayan kalınlaşmalar	-	+	-
4	Kök ve ek ünlülerinde meydana gelen ve sebebi belli olmayan incelmeler	-	+	-
5	Çok heceli kelimelerin sonundaki 'ı,u,ü' ünlülerinin 'i' ünlüsü ile karşılanması	+	+	-
6	Alınma kelimelerde ünlü incelmeleri ile meydana gelen uyum değişmesi	+	+	-
7	İlk hecede bulunan yuvarlak ünlülerin düzleşmesi	-	+	-
8	Ek ünlülerinde meydana gelen yuvarlaklaşmalar	-	+	-
9	Ünlü-ünsüz uyumsuzluğu	-	-	-
10	Arka ve orta damak geniz ünsüzü ñ 'nin korunması veya kaybolması	kaybolmuş	kaybolmuş	korunmuş

11	Ön damak ünsüzü g'nin iki ünlü arası ve hece sonunda korunması	+	-	+
12	Belirli bazı kelimelerde ön ses y ünsüzünün düşmesi	+	-	-
13	Patlayıcı ünsüzlerin ikizleşmesi	+	-	-
14	Belirli bazı ünsüzlerin kelime içinde yer değiştirmesi	+	-	-
15	Teklik 1., 2. Ve 3. Şahıs zamirlerinin yönelme hali çekimindeki değişimler	+	+	+
16	“öyle”, “böyle” kelimelerindeki ses değişimleri	+	+	-
17	Zamir kökenli çokluk 2. Şahıs eki ile bildirme ekinin yapısı	+	-	+
18	Çokluk 2. Şahıs iyelik eki ile iyelik kökenli şahıs ekinin yapısı	+	-	+
19	Şimdiki zaman ekinde meydana gelen ses değişimleri	+	+	+
20	Duyulan geçmiş zaman ekinin tek şekilli olması	+	+	-
21	Teklik ve çokluk 1. Şahıs emir eklerindeki ses değişimleri	+	-	+
22	İstek eki -a/-e' nin işleklik derecesindeki farklılıklar	+	-	+
23	Soru cümlesinin vurgu ile kurulması	+	-	-

Üç araştırmacının tasnifleri incelendiğinde, Anadolu ağızlarının ses özellikleri, ses olayları ve ses değişimleri arasındaki ayrımların tam olarak netleştirilemediği bazı durumlar gözlemlenmektedir. Bu belirsizlik, belirli ağızların ses özelliklerinin, nasıl bir ses olayı ya da ses değişimi ile sınıflandırılacağı konusunda kafa karışıklığı yaratabilir. Örneğin, bazı ağızlarda belirli ünlü ve ünsüzlerin telaffuzundaki farklılıklar hem ses değişmesi hem de ses olayı olarak değerlendirilebilir, bu ise araştırmacılar arasında farklı yorumlara yol açabilir. Dolayısıyla, bu tür tasniflerde daha net ve belirgin fonetik ayrımların yapılması gerekmektedir.

Yukarıda bahsi geçen tasnifler, karşılaştırmalı olarak incelendiğinde bazı sonuçlara ulaşmak kaçınılmazdır. Aşağıda bu ölçütlerin sayısal verilerle karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Tablo 5'te tasniflerde kullanılan fonetik ölçütlerin tarafımızca ses özelliği mi (SÖ), ses değişmesi mi (SD) veya ses olayı mı olduğu tespit edilmiştir. Bazı morfolojik kriterler (MÖ), içerisinde fonetik değişiklikler barındırdığı için bu çalışmaya dahil edilmiştir.

Tablo 5. Tespit Edilen Fonetik Ölçütlerin Dağılımı

	KRAL	KOWALSKİ	KARAHAN	SÖ	SD	SO	M Ö
1	Standart Türkçede kalın ünlülerden önce gelen k- sesi (a) k- ; (b) g-	Ses değişimleri ör: guyu	-		+		
2	Standart Türkçede kalın ünlülerle kullanılan -k-, -k sesi (a) k ; (b) x	Kelime başı ve sonunda bulunan /q/ sesinin sızıcılaşması	-		+		
3	Standart Türkçede ince ünlülerden önce gelen k- sesi (a) k- ; (b) ç-	Belirgin bir şekilde /k/ ve /t/ nin telaffuzu (Trabzon bölgesinden derlenmiş)	-		+		

4	Standart Türkçede ince ünlülerden önce gelen g- sesi (a) g- ; (b) c-	Belirgin bir şekilde /g/ ve /d/ nin telaffuzu (Trabzon bölgesinden derlenmiş)	-		+		
5	'küçük' sözcüğündeki k- sesi (a) k- ; (b) g-	[cf. no. 1]	-		+		
6	Standart Türkçede bulunan -ğ-, -ğ sesi (a) koruyanlar (b) kaybedenler (c) zaman zaman ortaya çıkaranlar	Dil arkası (seslerin) korunma derecesi	-			+	
7	Standart Türkçede /a/ sesini takip eden ünlü (a) ı ; (b) u	Yuvarlak ünlünün varlığı ve yokluğu	Ek ünlülerinde meydana gelen yuvarlaklaşmalar			+	
8	İlk hecede bulunan /ö/ ve /ü/ seslerinin damaksıllaşması (a) /ö/, /ü/ (b) /o~/ /ö/ ; /u~/ /ü/	Önseste yuvarlak ünlünün telaffuzu	-			+	
9	Standart Türkçede bulunan /aCu/ ses grubu (C=b, m, v) (a) /aCu/ ; (b) /aCı/	[cf. No. 7]	-				+
10	Standart Türkçede bulunan 'yukarı' kelimesi (a) yukarı ; (b) yokarı	ö>ü, o>u değişimleri	-			+	
11	/ŋ/ sesinin görünümü (a) n ; (b) ŋ	Damaksıl /ŋ/ sesi veya paletel /n/ sesinin korunması	Arka ve orta damak geniz ünsüzü ñ 'nin korunması veya kaybolması		+		
12	1. Tekil şahıs ekinin durumu (a) -yim, (b) -yin, (c) -yem	1. Tekil şahıs ekinde -m 'nin yerine -n sesinin kullanılması	-				+
13	-Iyor ekini takip eden 2. Tekil şahıs ekinin durumu (a) -siŋ, (b) -sin~-sun, (c) -siy, (d) -(i)ŋ, (e) -(i)n, (f) -sEn	-m/-ŋ/Ø/-k/-q gibi şekiller tarafından etkilenen yapılar	-				+
14	-yecek ekini takip eden 2. Tekil şahıs ekinin durumu (13. Ölçütte -siy ekinin dışındakiler)	-m/-ŋ/Ø/-k/-q gibi şekiller tarafından etkilenen yapılar	-				+
15	Zaman eklerini takip eden 1. Tekil şahıs ekinin durumu (a) -yız, -(i)z ; (b) -yık~-yIx , (I)k~(I)x	-m/-ŋ/Ø/-k/-q gibi şekiller tarafından etkilenen yapılar	-				+
16	İstek kipi 1. Tekil şahıs ekinin durumu (a) -yElIm; (b) -yElUm; (c) -yelum; (d) -yEk; (e) -yax; (f) -yEm; (g) -yElImI/Un; (h) -yElImIŋ; (i) -ya:mıŋ	-	Teklik ve çokluk 1. Şahıs emir eklerindeki ses değişimleri				+

17	Şimdiki zaman ekinin durumu (a)-Iyo; (b)-Iyor; (c)-Iyoru; (d)-Iyorur; (e)-iyir; (f)-ir; (g) -iye; (h)-iyi~-iyu; (i)-iy(i); (j)-iy~-iy; (k)-iy~-i; (l) -iy; (m)-ı; (n)-i	Şimdiki zaman ekindeki sapmalar-yor Birde -r sesindeki olası bir büzülme, yada onun kısmi bir sızılılaşması (sızıcılaşma)	Şimdiki zaman ekinde meydana gelen ses değişimleri				+
18	Standart Türkçede bulunan - yken zarf-fiil ekinin durumu (a)- yken/-(i)ken~-(i)kan~ (i)han; (b) -ykene/-ykene~ ykana~-yhana; (c)-yKE	-	-				+
19	-	-	Alınma kelimelerdeki uzun ünlülerin normal süreli ünlüye dönüşmesi				+
20	-	-	Kalınlık-incelik bakımından ünlü benzeşmesi				+
21	-	-	Kök ve ek ünlülerinde meydana gelen ve sebebi belli olmayan kalınlaşmalar				+
22	-	-	Kök ve ek ünlülerinde meydana gelen ve sebebi belli olmayan incelmeler				+
23	-	-	Çok heceli kelimelerin sonundaki ‘ı,u,ü’ ünlülerinin ‘i’ ünlüsü ile karşılaşması				+
24	-	-	Alınma kelimelerde ünlü incelmeleri ile meydana gelen uyum değişmesi				+
25	-	-	İlk hecede bulunan yuvarlak ünlülerin düzleşmesi				+
26	-	-	Ünlü-ünsüz uyumsuzluğu				+
27	-	-	Ön damak ünsüzü g’nin iki ünlü arası ve hece sonunda korunması		+		
28	-	-	Belirli bazı kelimelerde ön ses y ünsüzünün düşmesi				+
29	-	-	Patlayıcı ünsüzlerin ikizleşmesi				+

30	-	-	Belirli bazı ünsüzlerin kelime içinde yer değiştirilmesi			+	
31	-	-	“öyle”, “böyle” kelimelerindeki ses değişimleri			+	
32	-	-	Zamir kökenli çokluk 2. Şahıs eki ile bildirme ekinin yapısı				+
33	-	-	Çokluk 2. Şahıs iyelik eki ile iyelik kökenli şahıs ekinin yapısı				+
34	-	-	Duyulan geçmiş zaman ekinin tek şekilli olması				+
35	-	-	İstek eki -a/-e’ nin işlevlik derecesindeki farklılıklar				+
36	-	-	Soru cümlesinin vurgu ile kurulması			+	

Yukarıdaki tabloda kullanılan fonetik ölçütlerin çeşitliliği göze çarpmaktadır. Ayrıca tasniflerde çoğunlukla fonetik ölçütlerin kullanıldıkları saptanmıştır. Elde edilen verilere göre, tasniflerde ses özelliği ölçütüne rastlanmazken, ses değişmesi için 7 adet, ses olayı için 17 adet ve şekil bilgisi için 12 adet ölçüt belirlenmiştir. Sonuçlar, en fazla ses olaylarına dayanan ölçütlerin bulunduğunu ve ağız tasniflerinde bu ölçütlerin daha çok kullanıldığını göstermektedir. Üç araştırmacının da tespit ettiği ölçütler göz önünde bulundurulursa bunların bir kısmının (ses değişmelerine giren) arkaik dil özellikleri taşıdıkları görülür; /η/ sesinin durumu, /g/ sesinin iki ünlü arasındaki durumu, /a/ sesini takip eden ünlünün durumu vb. Eski Anadolu Türkçesinde arkaik olarak /η/ sesine rastlanır ve bu ses özelliği bazı Anadolu ağızlarında da görülür. /g/ sesinin iki ünlü arasında korunması ve /a/ sesini takip eden ünlünün dar olması, kapalı /e/ sesinin varlığı vb. ölçütler Eski Anadolu Türkçesinde de görülmektedir (Timurtaş, 2005, s.329). O halde bu özellikleri bir ses değişimi veya bir ses olayı olarak adlandırmak yanlış olacaktır. Nitekim Korkmaz (2013), Anadolu ağızlarının fonetik özelliklerini ses özelliği ve ses değişimi şeklinde sunmaktadır (2013, s.138). Çalışmalarda bu ölçütlerin arkaik özellikler mi yoksa ses değişmesi veya ses olayı neticesinde mi oluştuğu net bir şekilde ortaya koyulmalıdır.

Tabloda en fazla kullanılan ölçütün ses olayları olduğu görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi ses olayları konuşma anında akıcılığı artırmak, sesleri kolay çıkarmak için ortaya çıkıyorsa ağızları birbirinden ayırmak için kullanılan bu ölçütleri nasıl değerlendirmek gerekir? Öner, ses değişmelerini, ünlü ve ünsüzlerin bir veya aynı anda birden fazla özelliğinin değişmesi olarak betimlerken ses olaylarını, kelimedede var olan bir ünlü veya ünsüzün evrimle başka bir sese değişmediğini türeme, düşme, büzüşme, ikizleşme gibi olayların meydana geldiğini belirtir (2021, s.161). Kanımızca ses olayları da ses değişmelerinin içerisinde yer alan anlık değil uzun veya kısa

zaman dilimlerinde oluşabilen ve kalıcı olan süreçlerdir. Bir ses olayının veya ses değişmesinin dilde yerleşmesi için gereken süre oldukça değişkenlik gösterebilir. Bazı fonolojik değişiklikler bir veya iki nesil içinde gerçekleşebilirken, bazılarının yayılması ve dilin kalıcı bir özelliği haline gelmesi yüzyıllar sürebilir. Nitekim Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden taranan örnekler ses olaylarının da eskicilliğini ortaya koymaktadır. Standart dilde kullanılan *çömlək* sözcüğünün *çölmək* şeklinde göçüşmeye uğramış biçimi Gülistan Tercümesi’nde de geçmektedir (Gülsevin vd., 2013, s.49).

Ağız tasniflerinde kullanılan fonetik ölçütlerin Oğuz grubu Türk dillerinin özelliklerini yansıttığı görülmektedir. Özellikle Doğu grubuna giren ağızların büyük çoğunluğu Azerbaycan Türkçesi ve Irak’ta konuşulan Türkmen Türkçesi ile benzer özellikler taşıdığı açıktır; kelime başı /y/ sesinin düşmesi, k>h değişimi vb. Tasniflerde bölgelerin karakteristik ses özelliklerinden yalnızca seslerin kalınlık, incelik, açıklık-kapalılık durumlarından ve diğer Türk dillerinden etkilenmeler olduğundan bahsedilmiştir. Ancak bu konuya özel bir başlık açılmadığı görülmüştür. Coğrafi, sosyolojik ve dilsel faktörlerin etkileşimi sonucu ortaya çıkan bu fonetik çeşitlilikte ağızların tarihî arka planı da göz ardı etmeden aynı gruba giren farklı Türk dilleriyle ilişkilerinin derecesinin tespiti gerekmektedir.

İstanbul Türkçesinin Anadolu Ağızları ile İlişkisi

Anadolu ağızlarının Standart Türkçeye ne ölçüde yansıdığı, Kral (1980)’in tasnifinden yola çıkarak Tablo 6’da verilmiştir. Bu tabloda, İstanbul Türkçesi ile benzer özellikler taşıyan ağızlar belirtilmiştir. Böylece, hangi ağızların İstanbul Türkçesinin oluşumunda etkili olabileceğine dair bir tahmin yürütmek mümkün hâle gelmektedir.

Tablo 6. Standart Türkçe ile Anadolu Ağızlarının Benzerlikleri

STANDART TÜRKÇE	AĞIZLARDAKİ ÖZELLİK	AĞIZLARDAKİ GÖRÜNÜMÜ
Standart Türkçede kalın ünlülerden önce gelen k- sesi	ķ-	Rumeli (Edirne), Diyarbakır, Urfa
Standart Türkçede kalın ünlülerle kullanılan -k-, -k sesi	-ķ-, -ķ	Batı Anadolu, Orta Anadolu, Doğu Anadolu, Batı, Orta ve Doğu Karadeniz
Standart Türkçede ince ünlülerden önce gelen k- sesi	k-	Rumeli (Edirne), Batı, Orta ve Doğu Anadolu, Batı ve Orta Karadeniz
Standart Türkçede ince ünlülerden önce gelen g- sesi	g-	Rumeli (Edirne), Batı, Orta ve Doğu Anadolu, Batı ve Orta Karadeniz, Artvin
‘küçük’ sözcüğündeki k- sesi	k-	Doğu Anadolu, Artvin
Standart Türkçede bulunan -ğ-, -ğ sesi	koruyanlar	Doğu Anadolu, Artvin
Standart Türkçede /a/ sesini takip eden ünlü (yuvarlaklaşma görülmez)	-ı (yuvarlaklaşma görülmez)	Rumeli (Edirne), Batı, Orta ve Doğu Anadolu
Standart Türkçede bulunan ‘yukarı’ kelimesi	Yukarı	Doğu Anadolu, Artvin
/ŋ/ sesinin görünümü(n sesine dönüşmüş)	n sesine dönüşenler	Rumeli (Edirne), Doğu Anadolu, Doğu Anadolu

Yukarıda kullanılan ölçütler, Kral’ın vermiş olduğu ölçütlerden birkaçıdır. Burada İstanbul Türkçesi ile ilgili ölçütler kalınlık/incelik ayırt edilmeksizin yazıda kullanıldığı gibi gösterilmiştir. Ancak ağızlardaki seslerin kalınlık/incelik durumları transkripsiyon işaretleriyle belirtilmiştir. Görülüyor ki Rumeli ağızları ve Doğu grubu ağızları başta olmak üzere Batı ve Orta Anadolu

ağızları da İstanbul Türkçesi ile benzerlikler göstermektedir. Özellikle Rumeli ağızlarının İstanbul Türkçesinin oluşmasında büyük etkisi olduğu görülebilmektedir. Nitekim Rumeli Türk ağızları üzerine çalışmalar yapan Nemeth, Batı Rumeli ağızlarının, en önemli temsilcisi olarak İstanbul ağızını belirtir (1983, s.119). Banguoğlu da tasnifinde İstanbul Türkçesini Rumeli ağızlarından biri olarak değerlendirmiştir (1977, s.133). Nemeth, Batı Rumeli ağızlarının Kuzeydoğu Anadolu ağızlarıyla benzerlikleri olduğunu vurgulayarak iki ağız bölgesi arasında tarihsel bir ilgi kurmaya çalışmıştır. Sözcük sonundaki düz /i/ sesi, -mXş ekinin ünlü uyumuna girmemesi, /ö/>/o/, /u/>/ü/ değişimi gibi ses değişimleri ve özellikleri iki ağız bölgesini birbirine bağlamaktadır (1983, s.151-159).

Sonuç

Bu çalışmada, Anadolu ağızlarının tasnifinde kullanılan fonetik ölçütlere odaklanılmıştır. Ses özellikleri, ses değişimleri ve ses olayları konuları birbiriyle ilişkili olsa da ayrı konulardır. Kowalski (1920), Kral (1980) ve Karahan (2011)'ın tasnif çalışmalarında, Anadolu ağızlarının bölgelere ayrılmasında en sık kullanılan ölçütler olarak ses olayları verilmiştir. En az kullanılan fonetik ölçüt olan ses özellikleri ise, bir dilin fonolojik yapısını anlamak için kritik öneme sahip olan dilin en eski arkaik özelliklerini gösteren biçimlerdir. Farklı ağızlarda belirlenen ses özellikleri, dilin genel yapısındaki zenginliği ve çeşitliliği yansıtır. Ağız çalışmalarındaki bu eksiklik göze çarpmaktadır. Çünkü Eski Anadolu Türkçesinin pek çok özelliği ağızlarda arkaik olarak bulunmaktadır. Ağızlar ile Eski Anadolu Türkçesi arasındaki kopmayan bu ilişkiyi takip etmek ağız çalışmalarına yeni bir boyut kazandıracaktır. Anadolu ağızlarının yazı dilinden ayrı bir gelişim seyri izlemeleri, bu ağızların dilsel zenginliklerini ve çeşitliliklerini korumalarını sağlamıştır. Ağızlar, günlük konuşma pratiklerinde ve yerel kültürel kodlarda yaşatılan arkaik dil özelliklerinin muhafazası açısından kritik bir öneme sahip olmuştur. Bu şekilde, tarihsel dil yapısının izleri günümüze kadar taşınmış ve yazı dilinin standartlaştırılmış normlarına karşın daha farklı ifade biçimleri ortaya çıkmıştır. Çalışmada elde edilen bir diğer sonuç ise ses olaylarının de ses değişimleri gibi eskicil olmasıdır. Bu durum, ses olaylarının yalnızca güncel ve anlık bir oluşum olmadığını dilin tarihsel gelişimini etkileyen önemli bir faktör olduğunu göstermektedir.

Anadolu ağızlarının coğrafi olarak yakın olan diğer Türk dilleriyle etkileşimlerinin tarihi arka planı da hesaba katarak ortaya konulması gerekmektedir. Ancak mevcut ağız çalışmalarında genellikle yalnızca seslerin açıklık-kapalılığı, kalınlık-incelik gibi fonetik özelliklerin ilişkileri ele alınmıştır. Dolayısıyla, Anadolu ağızlarının diğer Türk dilleriyle olan etkileşimlerinin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi, bu ağızların fonetik ve morfolojik yapılarındaki değişimlerin nedenlerini anlamak açısından kritik öneme sahiptir.

Çalışmada, İstanbul Türkçesinin Rumeli ağızı olarak değerlendirilmesi görüşüne de değinilmiştir. Rumeli ağızlarına ek olarak bu çalışmada İstanbul Türkçesinin Anadolu ağızlarından Kuzeydoğu grubu ağızlarıyla ilişki içerisinde olduğu görülmüştür. Ayrıca Doğu grubu ağızlarının fonetik ve morfolojik özellikleri, İstanbul Türkçesi ile önemli ölçüde örtüşmektedir. Bu durum, Anadolu ağızlarının dilin standart formu üzerindeki etkisini ortaya koymakta ve aynı zamanda farklı ağız grupları arasındaki etkileşimleri anlamamıza katkıda bulunmaktadır.

Extended Abstract

As a linguistic term, "dialect" refers to the varying forms of a language used in different regions, characterized by differences in sound and form. The literature on dialects contains

numerous definitions. A dialect can be seen as forms of a language or vernacular that differ from one another with only minor distinctions in phonetics, morphology, and lexical inventory. Dialects emerge as naturally occurring localized forms of speech that are related to a higher-ordered standard language. Typically utilized in oral communication, dialects exhibit limited communicative scope. Dialects that diverge only slightly from the standard language generally possess a lower prestige status. It can be noted that dialects harbor multiple sub-dialect types and that dialect regions exhibit a geographical distribution that can be either broad or narrow. Independent from the standard language, various social circles utilize dialects that have not developed into a written form, reflecting different uses of the language within a cultural diversity. Unlike dialects, which may feature significant phonetic and morphological variations, regional usages arise from political, geographical, ethnic, and other factors.

To date, several researchers have classified the Anatolian dialects based on criteria they have identified in phonetics, morphology, syntax, and semantics, including Kuno (1896), Kowalski (1934), Banguoğlu (1977), Kral (1980), Korkmaz (1983), and Karahan (2011). Through these classification studies, areas with distinct linguistic characteristics have been geographically identified, and the boundaries of dialect regions have been delineated. Differences exist in the naming and delineation of regions across various classifications, with these discrepancies thought to arise from the different criteria employed and the varied interpretations of the collected data. Noteworthy in the dialect classifications is that the employed criteria predominantly consist of phonetic elements. The primary reason for this is that dialects are distinguished not by the differences seen in morphology, syntax, and lexical inventory like dialects but rather by the phonetic variations. However, it remains unaddressed whether these phonetic characteristics represent sound changes that occurred over historical processes or are forms that preserve original phonetic qualities.

Identifying which of the phonetic criteria used in classifying Anatolian dialects (sound features, sound change, sound phenomena) is more prevalent, and determinative is crucial for establishing more robust classification criteria in future studies. These three phonetic criteria should be evaluated separately regarding their formation and processes, providing insight into the structures that shape dialects from both diachronic and synchronic perspectives. This study has determined which phonetic classification criteria received more emphasis in the previous works. Additionally, it discusses which dialects played an influential role in the standardization process of Turkish and whether the phonetic criteria utilized in classification studies belong to the Oghuz group of languages.

The findings of the study indicate that while the topics of sound features, sound changes, and sound phenomena presented together in classifications are interrelated, they remain distinct subjects. In the classification studies conducted by Kowalski (1920), Kral (1980), and Karahan (2011), sound phenomena have been identified as the most frequently employed criteria in the regional differentiation of Anatolian dialects. Conversely, sound features, the least utilized phonetic criterion, represent forms that are critical for understanding a language's phonological structure, indicating its most archaic characteristics. The identification of sound features in different dialects reflects the richness and diversity inherent in the overall structure of the language. This deficiency in dialect studies is notable, as many features of Old Anatolian Turkish are found in dialects in archaic forms. Tracking the continuous relationship between dialects and Old

Anatolian Turkish can add a new dimension to dialect studies. The distinct developmental trajectory of Anatolian dialects, separate from the written language, has allowed these dialects to maintain their linguistic richness and diversity.

Dialects have played a critical role in preserving archaic linguistic features that are lived out in everyday speech practices and local cultural codes. In this way, traces of historical linguistic structures have been carried into the present, resulting in different modes of expression even against the standardized norms of written language. Another finding of the study is that sound phenomena are historical in nature, akin to sound changes. This suggests that sound phenomena are not merely current and momentary formations but also significant factors influencing the historical development of language.

The historical context of the interactions between Anatolian dialects and other geographically proximate Turkic languages also needs to be established. However, in existing dialect studies, the relations between features such as vowel opening and closing and thickness and thinness have generally been the focus. Therefore, a more comprehensive examination of the interactions between Anatolian dialects and other Turkic languages is crucial for understanding the underlying reasons for changes in the phonetic and morphological structures of these dialects.

The study also touches upon the view of Istanbul Turkish being evaluated as a Rumelian dialect. In addition to the Rumelian dialects, this study finds that Istanbul Turkish is interconnected with the North-East group of Anatolian dialects. Moreover, there is a significant overlap between the phonetic and morphological characteristics of Eastern dialects and Istanbul Turkish. This overlap highlights the influence of Anatolian dialects on the standard form of the language and contributes to our understanding of the interactions between different dialect groups.

In summary, the findings emphasize the necessity of acknowledging the intricate relationships among sound features, sound changes, and sound phenomena in the classification and study of Turkish dialects. Additionally, the connections between Istanbul Turkish and other Anatolian dialects reveal the broader implications of how local vernaculars can shape and influence the standard language. By exploring these dynamics, we can gain deeper insights into the historical and ongoing evolution of Turkish, reflecting a rich tapestry of cultural and linguistic diversity that continues to thrive in contemporary society.

Kaynakça

- Banguoğlu, T. (1977). Anadolu ve Rumeli Ağızları. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. C.1, s. 132-134. Dergah Yay.
- Boeschoten-Verhove, H.-L. (1991). *Turkish Linguistics Today*. Leiden
- Caferoğlu, A. (1949). Tadeusz Kowalski. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3 (2-3), 245-255.
- Demir, N. (2002). Ağız Terimi Üzerine. *Türkbilig*, 4, 105-116.
- Gülsevin, G. & Boz, E. (2013). *Eski Anadolu Türkçesi*. Gazi Kitabevi.
- Huber, E. (2013). *Dilbilime Giriş*. Yabancı dil Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dilbilgisi*. Akçağ Yayınları.

- Karahan, L. (2011). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1983). *Türkiye Türkçesi (Anadolu Ağızları)*. Türk Ansiklopedisi, C. XXVIII, 412-426.
- Korkmaz, Z. (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. TDK Yayınları.
- Kowalski, T (1930). Einige Probleme der Osmanisch-Turkischen. *Dialektforschung*, RO 7, s. 264-280.
- Kowalski, T. (1934). Osmanisch-türkische Dialekte. *Enzyklopaedie des Islam*, s. 991-1010
- Kral, P. (1980), *De in Turkije Gesproken Turkse Dialekten Met Een Overzicht Van de Vermantschapstermen in Turkije*. M.A. Thesis. Leyde Üniversitesi.
- Nemeth, G. (1983). Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine. *TDAY-Belleten*, s. 113-167.
- Öner, M. (2021). Türkçe Ses Bilgisi ve Ses Değişmeleri (Sınıflandırma, Çözümleme ve Öğretim Üzerine Yaklaşımlar). *In honor of the turkologist! Essays celebrating the 70th birthday of Ekrem Čaušević*. Filozofski fakultet u Zagrebu, s. 143-166.
- Timurtaş, F.K. (2005). *Osmanlı Türkçesi Grameri*. Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma Beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0